

ԲԱՆԱՎԵՃԵՐ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ

ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀՈԼՈՎԱԿԱՆ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՈՒՄ

Ա. Հ. ՊԱՊՈՅԱՆ

Համաձայն մեղաճանաչման և առաջարկների միջոցով անցկացվող հոլովական տեսության, որը արտահայտված է դպրոցական և բուհական որոշ դասագրքերում և առանձին մենագրություններում, արևելյան աշխարհաբարում ճանաչվում է 7 հոլով:

Հայերենում 7 հոլով ընդունելու տեսակետը հիմնված է շարահյուսական-իմաստաբանական սկզբունքի վրա, ըստ որի ձևով միատեսակ բառերը տարբեր հոլով են համարվում, եթե կատարում են շարահյուսական տարբեր պաշտոններ և խոսքի մեջ ունեն տարբեր կշիռ: Այսպես՝ բառի ուղիղ ձևը, եթե քերականական ենթակա է, դրված է ուղղական, իսկ եթե կրող խնդիր է՝ հայցական հոլովով: Ճիշտ այդպես՝ բառի մեկ ձև սեռական է համարվում, եթե նախադասության մեջ հատկացուցիչ է, տրական է՝ եթե անուղղակի խնդիր է կամ պարագա և այլն:

Սրեք ղույզ հոլովներ՝

1. Ուղղ. — մարդ
հայց. — մարդ
2. Սեռ. — մարդու
տրակ. — մարդու
3. Տրակ. — մարդու
հայց. — մարդու

տարբերվում են միայն կիրառությամբ, նրանով, թե նախադասության մեջ ի՞նչ անդամ են: Ընդ որում շարահյուսական կիրառությունը նույնացվում է հոլովական իմաստի հետ: Դա երևում է գրեթե բոլոր սահմանումներից, որոնք վերաբերում են հիշյալ ղույզ հոլովների տարբերակմանը: Եվ այլ կերպ էլ չի կարող լինել: Երբ վերցնում են գործողի և կրող խնդրի տրամաբանական կարգը և նրան տալիս են լեզվական կաղապար՝ «Քամին շարժում է տերևները», ապա գործողի և կրողի իմաստային հակադրությունը (որից և ծագում է, իբրև թե, երկու հոլովի տարբերակման անհրաժեշտությունը) ցույց տալու համար անցնում են շարահյուսությանը և մեկնաբանում քերականական անվանումներով՝ թե՛ փամփն ենթակա է, ուրեմն՝ ուղղական է, տերևներն ուղիղ խնդիր է, ուրեմն՝ հայցական:

Մի կողմ թողնենք այն, որ հիշյալ սկզբունքի կողմնակիցները հետևողական լինելու դեպքում՝ «Տերևների շարժվում են փամփն» նախադասության մեջ ևս տերևները պետք է համարեն հայցական, քանի որ սա նույնպես կրող խնդիր է, տրամաբանական սխեման էլ նույնն է նախորդի հետ (տրամաբանական ենթական մնում է փամփն-ը, խնդիրը՝ տերևները):

Բանն այն է, որ այս կերպ հոլովը որոշելիս խախտվում է բաժանման ըսկըզբունքը, քերականական երկու մեծ բաժինների՝ ձևաբանության և շարահյուսության կարգերը խառնվում են իրար, համահարթվում են երկու մականդակների էական տարբերությունները:

Հոլովը ձևաբանական կարգ է, և նրա քերականական հատկանիշները պետք է որոշվեն հենց ձևաբանության մեջ՝ շարահյուսությանից անկախ: Հոլովի քերականական կարգը նախ և առաջ ենթադրում է համապատասխան հոլովի առկայություն: Հոլով առանց հոլովիչի նույնն է թե՛ հոգնակի թիվ՝ առանց թվանշի, կամ բայի ժամանակների տարբերակում՝ առանց ժամանականիշ ձևույթների կամ ձևական արտահայտությունների:

Հետևաբար, հոլովական կարգի տարբերակումը սկսվում է բառի համապատասխան ձևերի առկայությունից: Առանց ձևի չկա և չի կարող լինել հոլով: Եթե կա հոլովաձև, կա ն՛ հոլով, ն՛ հոլովակա՛ն իմաստ:

Առաջին նվազ կարող է լինել, որ այստեղ առաջնությունը տրվում է ձևին, և երկրորդ գծի վրա է մղվում բովանդակությունը, որով և անջատվում է ձևը բովանդակությունից:

Հենց այսպես էլ ըմբռնել են շատերը այս սկզբունքը, և առաջին մեղադրանքը ուղղվել է հասցեին Աբեղյանի հոլովական տեսության, որը 30-ական թվականների կեսերին անարդար կերպով հորջորջվեց իբրև ֆորմալիստական-հակազիտական և մերժվեց առանց հերքման:

Ո՛չ Աբեղյանը և ո՛չ որևէ մեկը, որ պաշտպանում է ձևական քերականության դիրքերը, ելնելով ձևից՝ չի անտեսում նրա արտահայտած բովանդակությունը: Հակառակ դեպքում անմիտ ու աննպատակ կլինի քերականական ամեն մի ուսումնասիրություն: Ձևը կամ, ինչպես ընդունված է ասել ժամանակակից կառուցվածքային լեզվաբանության մեջ, արտահայտության պլանը այդպիսին է այնքանով, որքանով պայմանավորում է իմաստը կամ բովանդակության պլանը: Մեկի բացակայության դեպքում բացառվում է մյուսի գոյու-

1 Իբրև քերականական համառոտության օրինակ ոմանք երբեմն բերում են այսպիսի զույգ ձևեր՝ եզ. հրամ. 2-րդ դեմք — կարդա/կարդա-ըզ. ապ. եղակի 3-րդ դեմք, և համեմատելով հոլովների համակարգում եղած զույգ ձևերի հետ, արդարացնում են վերջիններիս գոյությունը: Իրականում նման բայական համառոտությունը ոչինչ ընդհանուր չունի հոլովական ձևերի նույնության հետ: Բանն այն է, որ, օրինակ, մաքը բառը (և քողոր հոլովվող բառերը) հոլովական միևնույն հարացույցում ունի միայն և միմիայն հինգ ձև և ոչ ավելի. այստեղ միևնույն ձևը երկու կամ երեք անգամ կրկնվում է միևնույն հարացույցում, մինչդեռ նույն բայաձևը չի հանդիպում և չի էլ կարող հանդիպել խոնարհման նույն շարքում, այլ պուզադիպում է տարբեր շարքերի միևնույն ձևի հետ: Այսպես

1. Հրամ. եզ. 2-րդ դ. եզ. ք. — կԱՐԴԱՆ՝
 - » — » — » հողն. ք. — կարդացե՛մ.
2. Բիզ. եզ. ապ. եզ. 1-ին դ. — կարդամ
 - » — » — » 2-րդ դ. — կարդաս
 - » — » — » 3-րդ դ. — կԱՐԴԱՆ:

Դժվար չէ նկատել, որ առաջին դեպքում կարդա-ն հրամայականի 2-րդ դեմքն է, 2-րդ դեպքում՝ ըզականի 3-րդ դեմքը: Հնչերանգն էլ դեռ մի կողմ թողնենք (հրամայականի համար շեշտըված հնչերանգը պարտադիր է), Դերբայների շարքում նույնանում են պարզ բայերի 1-ին խոնարհման անորոշն ու վաղակատարը՝ զրել-զրել, վազել-վազել և այլն, բայց 2-րդ խոնարհման պարզ և ածանցավոր (սոսկածանցավոր և պատճառական) բայերի հիշյալ դերբայները տարբերվում են. հմմտ. կարդալ-կարդացել, թոչել-թռել, թոզնել-թոզրել և այլն: Եթե այս տարբերությունն էլ վերանար, ապա չէր լինի նաև վաղակատարի և անորոշի տարբերական անհրաժեշտությունը: Այս մասին է խոսքը:

թյունը: Դրանք հակադրվում են միմյանց, և հենց հակադրության մեջ է նրանց միասնությունը:

Սեռականը և հայցականը իբրև ինքնուրույն հոլովներ ընդունող լեզվաբանները դրանց տարբերակման հարցում չունեն միասնական սկզբունքներ ու ըմբռնում: Նրանց մի մասը ընդունում է անձև հոլովների գոյության հնարավորությունը, երկու հոլովների գոյը «ապացուցում»՝ ելնելով միայն իմաստից, իմա՝ շարահյուսական կիրառությունից (օրինակ՝ ոմանք պնդում են, թե տրականը հավասարապես լինում է հոգով կամ անհոգ, և բոլոր դիրքերում կարող է անհոգ գործածվել ու նմանվել սեռականին, ուրեմն տրականը առանձին ձև չունի, իսկ հայցականը միշտ նման է կամ տրականին, կամ ուղղականին, հետևաբար նույնպես անկախ ձև չունի): Եվ իբր դրանք համապատասխան հոլովներից տարբերվում են միայն նրանով, որ մեկը արտահայտում է ստացականություն (սեռականը նախադասության մեջ դառնում է հատկացուցիչ), մյուսը՝ հանգում (անուղղակի խնդիր), հայցականն էլ նշում է կրող առարկան և այլն: Սրանով էլ «հիմնավորվում է» այդ երկու հոլովը պահելու անհրաժեշտությունը:

Սեռականն ու հայցականը պաշտպանող ավելի ողջախոհ լեզվաբանները համաձայն չլինելով անձև հոլովների գոյության կարելիության հետ, փորձում են դրանց տարբերակման համար գտնել դրսևորման արտաքին ձևեր: Սեռականի համար մատնանշվում է հոգառության (որոշիչ հոգի) բացակայությունը՝ ի տարբերություն տրականի, հայցականի համար էլ կրկնաձևությունն է դիտվում իբրև գոյաձև, այսինքն այն, որ նա անձի առման դեպքում ստանում է տրականի վերջավորությունը, իրի առման դեպքում՝ ուղղականի: Ահա ամբողջ փաստարկը, որ երբեք բերվել ու այսօր էլ բերվում է հոգուտ երկու հոլովների:

Թողնենք, որ ուղիղ խնդիր-հայցական կոչվածը «կրկնաձև» չէ, այլ «եռաձև» կամ նույնիսկ «քառաձև». օրինակ՝ ա) գիրք կարդացի, բ) գիրքը կարդացի, գ) տեսա մի աղջկա, դ) տեսա աղջկան: Ա-ն և բ-ն ուղղականի ձևն ունեն, տարբեր են հոգով, որը տրականի համար համարվում է հոլովակազմիչ: Նույն տրամաբանությամբ և այստեղ պիտի լինեն այդպիսին: Գ-ն ունի սեռականի ձև, քանի որ հոլովական նույն տեսության համաձայն աղջկա և աղջկան ձևերը երկու տարբեր հոլովներ են (սեռական և տրական. ի՞նչ հիմունքով սեռականի ձևն ունեցող հայցականը չի համարվում սեռականաձև հայցական, այլ տրականաձև. այս դեպքում ստիպված կլինեին խոստովանել, որ հայցականը ունի իրոք 3 ձև՝ դրսևորման եռաձևություն, մի բան, որ է՛լ ավելի անհամոզիչ կը դարձներ նրա գոյությունը):

Սակայն դա չէ էականը, այլ այն, թե այդ ձևերը իսկությամբ հայցականի՞ն են պատկանում, և հայցականը մի՞շտ այդ ձևերով է հանդես գալիս:

Եթե ելնելու լինենք լեզվական փաստերից, պետք է ասենք՝ ոչ:

Հայոց լեզվի պատմական զարգացման ընթացքում զ նախդրի, հոգնակի ուղղականի Բ-ի և հայցականի Ա-ի կորուստով հայցականը ձևով նույնացել է ուղղականի հետ: Իսկ անձի անունների համար ուղիղ խնդիրը արտահայտելու նպատակով, անձնական դերանունների համաբանությամբ, արևելյան բարբառներում, ապա և արևելյան աշխարհարարում սկսել է գործածվել տրականը: Ուրեմն կարելի է ասել, որ հայցականը նույնացել է ուղղականի, մասամբ՝ տրականի հետ, այն իմաստով, որ նրա անձի ուղիղ խնդրի կիրառությունները

անցել են տրականին, մնացած բոլոր կիրառությունները՝ ուղղականին (խնդրային և պարագայական. վերջինս անհամեմատ շատ է ու բաղմազան)։

Իրողությունն այս է. հայցականը արդեն կորցրել է իր հոլովակալմիչ թեքությունը (կամ թեքությունները)։

Իսկ «կրկնաձևությունը» («եռաձևությունը», «քառաձևությունը») — դարձյալ կառարկեն մեզ։

Կա ձևաբանություն, կա շարահյուսություն։ Ամեն մի բաժին ունի իր քերականական օրինաչափությունները։ Ուղիղ խնդիրը նախադասության միավոր է, ուրեմն և շարահյուսական կարգ։ Ի միջի այլոց, հայերենում (և ուրիշ լեզուներում) ուղիղ խնդրի միջոցով երևան է դալիս քերականական մի նոր կարգ, որ ավանդաբար կոչում են անձի և իրի առում²։

Նայած թե այն ի՞նչ իմաստ ունի և ի՞նչ առումով է գործածված, կարող է ստանալ ձևաբանական տարրեր դրսևորումներ. մի դեպքում կարող է զրվել ուղղական հոլովով, այլ դեպքում՝ տրական։

Հետևաբար ուղիղ խնդիրն է, որ ունի կրկնակի (հողառությունն էլ հետք՝ քառակի) ձևավորում և ոչ քե հայցականի բնդհանրապես։

Մեզ կարող են առարկել, թե հայցականի համար նկատի ունեն իր հիմնական կիրառությունը, որ է՝ ուղիղ խնդիրը։ Հիմնական լինելու կամ չլինելու մասին կխոսվի ստորև։ Այստեղ միայն նշենք, որ նման հնարավոր առարկության պատասխանը կլինի այն բանի հիշեցումը, որ ներդրածման խնդիրը նույնպես յեռի խնդիր է (ուղիղ խնդրի հակադրությունը), և ոչ որ չի կարող լըրջորեն պնդել, թե բացառականի, ինչպես և գործիականի համար հիմնական կիրառությունն է՝ ներգործման խնդիրը։ Եթե այդպես է, ուրեմն մենք և այստեղ պետք է գործ ունենաք ոչ թե երկու, այլ մեկ հոլովի հետ՝ բացառական կամ գործիական. թե ի՞նչ անուն կտրվի, կարևոր չէ։ Միայն թե կունենաք մեկ հոլով՝ կրկնակի (երբեմն եռակի) ձևավորումով — ձեռքդ-ձեռքով (նաև տրական՝ «Ինչպե՞ս իզուր խաբվել ես դու սուտ խոսքերին շար աղվեսի»)։

Եվ եթե այսպես շարունակենք, ո՞ւր կհասնենք։

Այստեղ է, որ 7 հոլովի տեսության պաշտպանները մեղանշում են իրենց իսկ ընդունած սկզբունքների դեմ և վերջին 3 հոլովները՝ բացառական, գործիական և ներդրական, տարբերակում ոչ թե ըստ իմաստի (շարահյուսական հարաբերության), այլ ըստ ձևի։

Այժմ դառնանք սեռականի և տրականի տարբերակման հիմունք ծառայող հողին։

Ինչպես նշվեց, սեռականը տրականից շատերը նրանով են տարբերում, որ իրր առաջինը անհող է կիրառվում, իսկ երկրորդը կարող է հող ստանալ։

Նկատի ունենալով որոշ կապերի հետ բառի որոշյալ և անբոշ տրականով կիրառությունները, բանասիրական գիտությունների գովտոր Վ. Առաքելյանը նշում է, որ այս դեպքում տրականի հողը ոչ թե ծառայում է որոշյալ և անորոշ հասկացողությունները տարբերակելուն, այլ «ստացել է հոլովական վերջավորության արժեք՝ տրականը սեռականից սահմանադատելու համար»³։

² Անձի և իրի (չնչավորի և անշունչի) առումների մասին մանրամասն տե՛ս Մ. Առատորյան, Անձի և ոչ անձի քերականական կարգը ժամանակակից հայերենում. «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1967, № 2։

³ Վ. Առաքելյան, Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները, Երևան, 1957, էջ 155։

⁴Կարոցական դասագրքերում հոդի վերաբերյալ այս վերապահումն էլ վերանում է, և սեռական-տրականը առանձնացվում են քստ հոդ առնելու կամ չառնելու ունակության:

Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը հոլովներին նվիրված իր հոդվածում ընդգծում է, որ սեռականը տրականից զանազանելու համար «հոդն ընդունելն ու չընդունելը իսկությամբ յառ ուժեղ տարբերիչ եատկանիչ է»⁵:

Պրոֆ. է. Աղայանը, հենվելով ժամանակակից լեզվաբանական մեթոդների վրա, նախ իր մի հոդվածում⁶, ապա «Ժամանակակից հայերենի հոլովումն ու խոնարհումը» (Երևան, 1967) աշխատության մեջ, մերժելով հայցականը, ընդունում է, սակայն, սեռականի գոյությունը արդի հայերենում, իբրև տարբերակիչ հոլովանիչ նկատի ունենալով միևնույն հոդը (ը. ս):

Որքան համոզիչ ու հիմնավորապես գիտական են նրա առարկությունները հայցականի դեմ, այնքան անհամոզիչ են հոդի վերաբերյալ սեռականի օգտին արված դատողությունները: Այստեղ նա ըստ էության հոլովը տարբերակում է ոչ թե արտահայտության պլանով, այլ՝ գործառնությամբ՝ դարձյալ հետևելով ավանդական քերականությանը:

Հայցականի և սեռականի պաշտպանության դիրքերն ու հիմքերը խորքով ու լայնքով վերլուծված են Պ. Շաքարխանյանի և Է. Պիվազյանի «Արդի հայերենի հոլովների մասին»⁶, Մ. Ասատրյանի «Էին և նոր բանավեճեր ժամանակակից հայերենի հոլովական համակարգի շուրջը»⁷ հոդվածներում և Հ. Խ. Բարսեղյանի «Մանուկ Աբեղյանի հինգ հոլովի տեսությունը և նրա հին ու նոր քննադատությունները» մենագրության մեջ (Երևան, 1967):

Սրանցում քայլ առ քայլ քննվում են բոլոր թիւր ու դեմ փաստերը, և պատմաքննական համակողմանի, մանրակրկիտ վերլուծությամբ ապացուցվում ու հիմնավորվում է ժամանակակից հայերենի հինգ հոլովի տեսությունը: Հեղինակները վերջնականապես ցրում են սաև տարածված մի պատրանք, թե իբր Աբեղյանը ձևաբանության մեջ ընդունել է 5 հոլով, իսկ շարահյուսության մեջ, հակասելով իրեն՝ 8:

«Հանդեսի» նախորդ համարում լույս է տեսել և դոց. Պ. Պողոսյանի «Սեռական հոլովը ժամանակակից հայերենում» բանավիճային հոդվածը⁸, որը նոր բան չի ավելացնում հիշյալ հոլովի անկախ գոյության մասին եղած դրույթի օգտին: Սեռականը տրականից տարբերակելու համար հեղինակը բերում է երկու «փաստարկ».

ա. Տրականը առնում է հոդ կամ չի առնում (ըստ որի ստանում է որոշյալ առում կամ անորոշ), իսկ սեռականը երբեք չի առնում, բայց առանց հոդի էլ մերթ արտահայտում է որոշյալ, մերթ՝ անորոշ առում (հմմտ. այս ծառի տերևվը, ինչ-որ ծառի տերև կապակցությունները)⁹:

4 Ա. Ղարիբյան, Հայոց լեզվի քերականության ավանդույթային հարցերի մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1967, N 1, էջ 90 (ընդգծումը մերն է — Ա. Պ.):

5 Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովները, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1966, N 4:

6 Տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1967, N 4:

7 Տե՛ս «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1968, N 2:

8 Տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1968, N 3:

9 Տե՛ս նույն տեղում, հ. 147 և հ.

5 Հանդես, N 4

Հենց սկզբից պետք է ասել, որ սեռականի՝ և՛ որոշյալ, և՛ անորոշ առումները դրսևորելու կարծեցյալ ունակությունը ոչ մի առնչություն չունի ձևաբանական մակարդակում հոլովների տարբերական հետ: Նախ՝ նման առում սեռականը (և ոչ միայն սեռականը) կարող է ստանալ բառակապակցության մեջ՝ կախված հոլովառու անդամի որոշչի բառային իմաստից (պարզ չէ՞, միթե, որ այս-ը որոշյալության իմաստ է տալիս ծառի (ծառից, ծառով) բառաձևին, իսկ ինչ-որ-ը՝ անորոշության. մի բան, որ վաղուց է հայտնի քերականագիտությանը): Երկրորդ՝ բառակապակցությունը, որպես քերականական միավոր, որքան մեղ հայտնի է, առայժմ դոնվում է շարահյուսական մակարդակում, ուստի և չի կարող հիմք ծառայել հոլովների որոշման համար:

Խոսքն այն մասին է, թե որևէ մեկը, այդ թվում հարգելի դոցենտ Պ. Պողոսյանը կարո՞ղ է որոշել՝ ծառի բառաձևը կապակցությունից դուրս (ծառ-ծառի-ծառից-ծառով շարքում) սեռակա՞ն է, թե՞ տրական, որոշյա՞լ է, թե՞ անորոշ (թեև վերջին հանգամանքը հոլովների տարբերական համար, ինչպես նշվեց, ինքնին որևէ արժեք չունի):

Կարծում ենք, որ ո՛չ:

Բ. Հայերենում առկա են իմ||ինձ, քո||քեզ... դուզահաները, որոնց առաջին եղբրը իբր սեռականի հատուկ հոլովաձևեր են¹⁰:

Ինչ վերաբերում է այս հիմունքին՝ իմ, քո, մեր՝ իբրև թե սեռականի ձևերին, պետք է ասել, որ դրանք ուրիշ բան չեն, քան ստացական դերանուններ, որոնց մասին ավելի հանգամանորեն կխոսվի ստորև:

Շարունակենք մեր քննությունը:

Նախ՝ այն իրողությունը, որ աշխարհաբարում ձևով նույնացել են սեռական-տրական հոլովները, պետք է համարել գիտականորեն մեկընդմիշտ ապացուցված¹¹: Այս փաստը չեն ժխտում նույնիսկ սեռականը անկախ հոլով ընդունող շատ լեզվաբաններ: Հոգը չի փոխում դրությունը:

Երկրորդ՝ թեև հոգը ձևաբանական կարգ է, բայց հոլովիչ չէ:

Հոգի գործածությունը կարող է ոչ թե փոխել հոլովը (յինի թեկուզ սեռական-տրական), ինչպես կարծում են, այլ համապատասխան դեպքերում փոխել բառի շարահյուսական պաշտոնը, հոլովը թողնելով նույնը: Օրինակ՝ հետևյալ կապակցությունների մեջ՝ «Այլևս չկար իմ ընկեր նետն» և «Այլևս չկար իմ ընկերը՝ նետն», երկրորդ օրինակում ընկեր բառի ծայրին ընկած որոշիչ հոգը չի փոխել հոլովը և չի էլ կարող փոխել. երկու դեպքում էլ բառերը ուղղական են, բայց փոխվել են պաշտոնները: Մի դեպքում ընկեր բառը գոյական ուրիշիչ է, մյուս դեպքում՝ ենթակա: Գրեթե նույնն է վիճակը նաև սեռականի-տրականի հարցում: Տրականը միշտ չէ, որ կարող է հոգ ստանալ. այստեղ ևս վճռական դերը պատկանում է հոլովառու բառի պաշտոնին, բառիմաստին, այլ բառերի նկատմամբ ունեցած հարաբերությանը և այլն: Կան, իհարկե, չեղոք դեպքեր, երբ շարահյուսական պաշտոնը կարող է արտահայտվել հոգով

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

¹¹ Հմմտ. Մ. Արեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965, էջ 338—340: Նույնի՝ Աշխարհարարի հոլովները, Վաղարշապատ, 1908, Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում, Վաղարշապատ, 1909: Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի հոլովման համակարգը, Երևան, 1967: Նույնի՝ Ժամանակակից հայերենի հոլովները, «Սովետական դպրոց», 1967, № 4: Պ. Շարաբխանյան, է. Պիվադյան, Նշվ. հոդվածը: Հ. Խ. Քարսեղյան, Նշվ. աշխ. Մ. Ասատրյան, Նշվ. հոդվածը և այլն:

և անհոգ, բայց քիչ չեն նաև այն դեպքերը, երբ այս կամ այն հոլովով դրված բառը իր ախինջ պաշտոնում կիրառվում է բացառապես հոգով, այնինչ պաշտոնում՝ բացառապես անհոգ: Օրինակ շունենք տրականը: Ի՞նչն էր նպատակի տրական է, ապա հոլովառու բառը միշտ անհոգ է, ասենք՝ դնալ ջրի, հացի, աշխատելու, աղջիկ տեսնելու, պարի ու կոխի¹² և այլն: Իսկ հետևյալ եզակի կապակցությունների մեջ՝ «Եվ... կանչեցի նրանց հրդեհի պարին» կամ «Մի՞թե ձեռքս կզախմ հաբազատին», ինչպես վկայում է Վ. Առաքելյանը, նպատակայնությունը ըմբռնումը պարին և հաբազատին բառերի մեջ աստիճանաբար մթնում է¹³, ավելի ճիշտ՝ արդեն մթնած է. դրանք անուղղակի խնդիրներ են¹⁴:

Նպատակի տրականին հակառակ՝ ժամանակի տրականը բացառապես գործածվում է հոգով՝ «Լուսարացին շաղ ու քացին վարդերը սև թերթեր բացին» (Ա. Վշտունի), «Ժամը մեկին սկսվեց բանավեճը» և այլն: Այս օրինաչափությունը հաստատվում է Վ. Առաքելյանի «Հայերենի շարահյուսության» առաջին հատորի «Ժամանակի պարագան տրական հոլովով» ենթադրյալի (էջեր 358—366) և նույն հեղինակի «Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները» գրքի «Ժամանակի տրական» խորագրի տակ 115—120 էջերում բերված հարյուրավոր օրինակներով, որոնք քաղված են դիտա-հրապարակախոսական և գնդարվեստական աղբյուրներից և ժողովրդական հանապազօրյա խոսակցական լեզվից: Այս նախադասություններում ժամանակի տրականը հանգես է եկել որոշող հոգով, մի քանի դեպքում նաև ցուցական հոգով (այս բովանդակ, այս վայրկյանիս): Նույնը ապացուցվում է Մ. Աբեղյանի բերած բաղմամբով ու բաղմադան փաստերով¹⁵:

Հարյուրավոր օրինակների մեջ կա 2 թե 3 դեպք առանց հոգի: Սրանց մասնակի քննությունից պարզվում է հետևյալը. դրանցից մեկը Հ. Թումանյանի հայտնի «Եղջերուն» պատմվածքի սկիզբն է՝ «Մի սեպտեմբերի մեր գյուղացի տրական Օսեփը ինձ գիշերակաց որսի տարավ Եղնուտի կիրճը»: Այստեղ որոշիչ հոգի բացակայությունը պայմանավորված է մի անորոշի առկայությամբ: Նման կիրառությունը անսովոր է ու մերժելի: Նույնպիսի օրինակ կա Բակունցի մոտ՝ «Մի պատարագի երեցին հարցնում են...» (Ա. Բակունց, Երկեր, 313) և երրորդ օրինակը՝ «Վարդանանքից». «Ես պատշաճ համարեցի հրավիրել ձեզ պալատ արքայի պաշտոնյաների ներկայությամբ» (Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք, 60):

Այս վերջին օրինակի մասին Վ. Առաքելյանը իրավացիորեն նկատում է, որ ներկայության բառի մեջ մասամբ մթնել է ժամանակի իմաստը, և դրանովորում է հարակից գործողություն. օրինակ՝ «...Հրավիրել ձեզ պալատ արքայի պաշտոնյաների ներկայությամբ», որտեղ ժամանակի գաղափար այլևս չկա¹⁶:

Սրան ավելացնենք, որ ժամանակային հարաբերությունը քիչ է զգացվում նաև Բակունցի օրինակում՝ «Մի պատարագի երեցին հարցնում են», որտեղ

¹² Հմմտ. Մ. Արեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, էջ 437:

¹³ Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջ 111:

¹⁴ «Ամեն մարդ գնաց իր գործին», «գնաց իր աշխատանքին» տիպի նախադասություններում գործի, աշխատանքին բառերի մեջ այլևս չկա անխառն նպատակայնություն, դրանք ևս ավելի շատ խնդիր են և արտահայտում են հանգում, քան նպատակ:

¹⁵ Հմմտ. Մ. Արեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, էջ 444—446:

¹⁶ Հմմտ. Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջ 120:

ավելի ակնբախ է ստացականության իմաստը (հատկացուցչային)՝ սլատաբագի երեցին կամ ժամանակ կապական բառի լեզու (սլատաբագի ժամանակ)։

Ահա նախադասության մի քանի անգամ, որոնք հոգ չեն ստանում. տրական կողմնակի ենթական (սլոան բացվելուն պես...), — ուղղական կողմնակի ենթական ստանում է՝ «Դուր բացվելուն պես...»), տրական գոյական որոշիչը (ջրի գին, կրակի գին)։ Անորոշ է կիրառվում և հատկացուցիչը, իսկ եթե սա իր մեջ ներառում է նաև հատկացյալը՝ այն առարկայի գաղափարը, որի վրա դրված է հատկացուցիչը իբրև անվան վերադիր, ապա նայած իր քերականական ձևին, ստանում է մեկ կամ երկու հոգ (Սուրենի-ՍուրենիՆԸ, Սուրենենց-ՍուրենենցԸ)։ Նման միավորները արդեն դիտվում են որպես բառի ուղիղ ձև՝ ուղղական հոլով, և իրենց հերթին կարող են հոլովվել և հատկացուցիչ դառնալով՝ կրկին կենթարկվեն նույն օրինաչափությանը, անհոգ գործառնությանը¹⁷։

Շարահյուսության խնդիրն է բացահայտել, թե նախադասության ո՞ր անդամն է կիրառվում հոգով, ո՞րը անհոգ, և քերականական ու իմաստային ի՞նչ հարաբերություններ են ի հայտ գալիս՝ կապված հոլի հետ, մի բան, որ մեղանում դեռևս ըստ հարկի ուսումնասիրված չէ։

Պարզ ու որոշ է միայն մի բան. հոգը ուղղակիորեն կապված է հոլովի գործառնության հետ. մի դեպքում բացառվում է նրա առկայությունը, մյուս դեպքում՝ բացակայությունը, նայած թե նախադասության ի՞նչ անդամ է ձևավորվում։ Կան և չեղոք դիրքեր, երբ հոգը կարող է և՛ լինել, և՛ չլինել։

Այսպիսով, դիտական ոչ մի հիմք չկա տրականը սեռականից հոգով տարբերելու համար։

Հատուկ թեքույթ շունեցող հոլովները առանձին հոլով ընդունելու հետևանքով ստացվել է մի շփոթ վիճակ, որտեղ երեք ղույզ տարբեր համարվող հոլովներ՝ ուղղական-հայցականը, սեռական-տրականը, տրական-հայցականը, եթե ունեն նույն ձևը, ոչ միայն բառադուրդուրությունից դուրս, այլև ղուգորդության մեջ հաճախ դժվար, գրեթե անհնարին է դանաղանել։

Ի դեպ հոլովը շարահյուսական պաշտոնով և պաշտոնը հոլովով որոշելը հանգեցրել է այն բանին, որ ժամանակակից հայերենի հոլովներին նվիրված մի հոդվածում, որտեղ թվում է թե ամենից շատ զգուշություն պետք է ցուցաբերվեր հոլովի և պաշտոնի որոշման հարցում, օրինակներից մեկում խառնվել են նախադասության անդամները։ «Ես խոսում եմ հայոց լեզվի դասսփուսի հոդվածի սխալների մասին»¹⁸ անպատշաճ օրինակի բոլոր սեռականները համարված են «հատկացուցիչ-սեռական», այնինչ դժվար չէ նկատել, որ վերջին ընդգծված բառը («սխալների») այդպիսին չէ, այլ կապվող բառ, որը իր կապի հետ միասին վերաբերության անուղղակի խնդիր է («սխալների մասին»)։

Ճիշտ նույն ձևով կառույծ մնալով բառի շարահյուսական պաշտոնից, շատ անգամ անհնարին է որոշել բառի տրական և տրականաձև հայցական հոլովները, հատկապես ներգործական բայերից կաղմված պատճառական բայ-ստորոգյալ կամ տալ բայով հարադրված բայերով (որոնց առաջին բաղադրիչը անորոշ դերբայն է) ստորոգյալ ունեցող նախադասություններում, որտեղ առկա են սեռի պահանջով դրված երկու խնդիրներ՝ մեկը տրականաձև, մյուսը՝ ուղ-

¹⁷ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Մ. Ա ս ա տ ր յ ա ն. Հին և նոր բանավեճեր հայերենի հոլովների մասին, «Բաների նրեանի համալսարան», Երևան, 1968, № 2, էջ 149—150։

¹⁸ «Սովետական դպրոց», Երևան, 1966, № 10։

դուկանաձև: Օրինակ՝ «մեկին մի բան սովորեցրին», «Ամեն մեկին իր քսովածը հավաքել տվին» և այլն: Ընդգծված տրականաձև խնդիրները ոմանք համարում են հենց տրական, ոմանք՝ հայցական:

Հոլովական ներկա տեսության մասին խոսելիս, չի կարելի անտեսել սեռական-տրական խնդիրներ պահանջող կապերի հետ գոյականների և այլ խումբի բառերի հոլովառության հետ կապված՝ տարբեր ուսումնասիրողների իրարամերձ պնդումները, տեսակետները: Այստեղ, ինչպես բազմիցս վկայված է, բացակայում է բաժանման ընդհանուր սկզբունքը, քանի որ զրեթե չկա հարցի մասին քիչ թե շատ միասնական կարծիք ու ըմբռնում:

Վերցնենք պես կապը: Սրա հետ առնչվում են քերականական հետաքրքիր իրողություններ: Կան քերականներ, որոնք այս կապի խնդիրը, անձնական դերանունների երկու դեմքը շահաված, համարում են սեռական, սակայն եթե կապվող բառը արտահայտված է անորոշ դերբայով և ունի որոշող հոգ, ապա՝ տրական: Վ. Առաքելյանի կարծիքով՝ «Ժամանակային... հարաբերությունը... դրսևվորվում է դերբայների տրականով խնդրի հետ, որտեղ պես ցույց է տալիս այնպիսի ժամանակ, որ անմիջապես հաջորդում է դերբայի գործողության կատարման ժամանակին»¹⁹։ «Հա օրինակներ՝ «Առավոտյան արթնանալուն պես զգաց, որ...»: «Տուն բանելուն պես Մացակը լամպը վառեց...»²⁰։ Հեղինակը չի բացառում նաև սեռականով նույն կիրառությունը, բերելով հետևյալ օրինակը՝ «Խրիկնանալու պես տեղաշարժի մեջ էր մտնում»¹⁹։

Կա պես կապի հետ անորոշ դերբայի մի այլ կիրառություն ևս, որը դեռևս քիչ ուշադրության է արժանացել մեզանում. դա անորոշ դերբայի անանց հոգի իբրև ձևի պարզա հանդես դալն է՝ պես կապի հետ: Սա այն դեպքն է, երբ հոգի առկայությունը փոխում է բառի պաշտոնը նախադասության մեջ: Այսպես, օրինակ՝ «Խոսելուն պես սկսեց լաց լինել»։ Ընդգծվածը ժամանակի պարզա է, իսկ հաջորդ նախադասության մեջ՝ «Զկա ավանդական հաստափոր Զիմպիմովը, չկա մեղորոժամտիկ, խոսելու պես լացող, կամ լալու պես խոսող Պեպոն»²⁰։ «Խոսելու պես լացող» և «լալու պես խոսող» կապակցություններում ընդգծված կապի խնդիրները դերբայական դարձվածի ձևի պարզանքներն են, իհարկե, կապով հանդերձ:

Շատերի կարծիքով այդ տիպի կապի խնդիրները պետք է սեռական համարել, որովհետև նույն կապը գոյականների հետ սեռական հոլովով է դրվում ձևի պարզա դառնալիս. օրինակ՝ «Սալի պես մեջքիդ կանգնած յար ունես» և այլն:

Ստացվում է, որ միևնույն կապի խնդիրը իր միևնույն հոլովական վերջավորությամբ մի դեպքում տրական է, եթե այսինչ իմաստն է արտահայտում, այսինքն՝ ժամանակի պարզա է, մյուս դեպքում՝ սեռական, եթե մի այլ իմաստ է ստանում, ասենք, ձևի պարզայի: Իսկ եթե իմաստներն էլ, պաշտոններն էլ նույնն են, ինչպես վերը բերված ժամանակի տրականի վերաբերյալ օրինակներում, ապա մի դեպքում բառը սեռական է, եթե անհոգ է («Խրիկնանալու պես տեղաշարժի մեջ մտավ»), այլ դեպքում՝ տրական, եթե հոգով է («Խրիկնանալուն պես տեղաշարժի մեջ մտավ») և այլն:

19 Վ. Առաքելյան, Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները, էջ 216:

20 «Գրական թերթ», 1966, ապրիլի 8 (ընդգծումը մերն է. — Ա.):

Հստ Վ. Առաքելյանի, առանց և հանուն կապերը պահանջում են սեռական հոլովով խնդիր (հանուն խաղաղության, առանց խաղաղության և այլն)²¹, չհաշված երկու դեմքի անձնական դերանունները, մինչդեռ Ս. Աբրահամյանի կարծիքով՝ այդ կապերը դրվում են տրական հոլովի վրա²²:

Հստ Վ. Առաքելյանի, Ս. Աբրահամյանի և Ա. Մարգարյանի, սեռական հոլովով խնդիրներ են առնում մոտ, վրա, պես, ռետ. չափ կապերը, չհաշված 1-ին և 2-րդ դեմքի դերանունները²³: նրանց կարծիքով սաբի վրա, սաբի պես, սաբի չափ և նման կապակցություններում սաբի բառաձևը սեռական է, իսկ եթե ունենանք մեզ պես, ձեզ վրա, ապա մեզ և ձեզ ձևերը տրական են:

Գիտական գրականության մեջ եղած այս տարակարծությունները չէին կարող չանդրադառնալ գործնական-դպրոցական քերականության մեջ:

Թերևս ավելի տրամաբանական լիներ հիշյալ կապերի նաև գոյական խոնդիրների հոլովը համարել տրական, այսինքն եթե մեզ պես կապակցության մեջ մեզ-ը տրական է, ապա Սուրենի պես կապակցության մեջ ևս Սուրենի-ն պիտի տրական լիներ:

Եվ պետք է ասել, որ այս հակասությունը հաղթահարելու համար որոշ գործնական քերականությունների մեջ այդպես էլ վարվում են:

Այդ միևնույն կապերի խնդիրները պրոֆ. Դուրդեն Սևակի կարծիքով դրվում են միայն տրական հոլովով: «Անխսկական կապ են կոչվում,— գրում է պրոֆ. Գ. Սևակը,— մոտ, վրա, հետ, պես, չափ գոյականները, երբ նրանք դրվում են տրական հոլովով կապի խնդրի վրա...»²⁴:

Բայց ահա պրոֆ. է. Աղայանի և Հ. Բարսեղյանի նոր դասագրքում նույն վերը քննված մոտ, վրա, պես, չափ, ռետ և այլ կապերի խնդիրները համարված են սեռական հոլովով դրված, երկու դեմքի (I և II) դերանունների վերապահությամբ²⁵:

Սրա հետևանքով ստացվում է այնպես, որ ցածր, այսինքն 5—7-րդ դասարանների աշակերտների համար Սայլի վրա կապակցության մեջ սայլի-ն սեռական է, իսկ 8-րդ դասարանցիների համար՝ շարահյուսության դասընթացի վերջում այդ նույն սայլի-ն տրական է: Այսպիսով, միևնույն բառաձևը մերթ սեռական, մերթ տրական համարվելուց առաջացած հակասությունը մնում է չհաղթահարված և՛ գիտական, և՛ դպրոցական քերականությունների մեջ:

Միևնույն կապի խնդիրը գոյական լինելու դեպքում սեռական, իսկ երկու դեմքի դերանուն լինելու դեպքում՝ տրական համարելու հակասությունը հարթելու նպատակով դպրոցական որոշ դասագրքերում, ինչպես տեսանք, հիշյալ խնդիրների ըստ խոսքի մասի տարբերակում չի դրվել, և բոլորն էլ գիտվել են տրական, հիմք ունենալով անձնական դերանունների տրականով կիրառությունը: Բայց այստեղ էլ առաջ է գալիս մեթոդական-ուսուցողական մի ուրիշ անհարմարություն, որ կրկին խախտելով բաժանման սկզբունքը, ստեղծում է նոր հակասություն և զրեթե անհնար դարձնում տարբերակումը:

²¹ Հմմտ. Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջ 290, 246:

²² Ս. Աբրահամյան, Չթերվող խոսքի մասերը և նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1965, էջ 352:

²³ Հմմտ. Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջեր 249, 265, 274: Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 350: Ա. Մարգարյան, Արդի հայերենի կապերը, Երևան, 1955, էջ 47:

²⁴ Հմմտ. Գուրգեն Սևակ, Հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 1959, էջ 97, 1965, էջ 97 և այլ հրատարակություններ:

²⁵ Հմմտ. է. Աղայան, Հ. Բարսեղյան, Հայոց լեզվի դասագիրք, Երևան, 1965, էջ 327:

Հայտնի է, որ մի շարք այլ կապեր, ասենք՝ առաջ, առջև, տակ, մեջ, ետև, շուրջ, դեմ, դիմաց և այլն բացառապես պահանջում են սեռական հոլովով խընդիր (իմ առաջ և այլն. մի պահ ընդունենք, որ հայերենը ունի սեռական, և իմ-ը հենց սեռական է), անկախ վերջինիս խոսքիմասային պատկանելությունից: Այս կապերի խնդրի հոլովի մասին տարակարծություն, չկա և չի կարող լինել, որովհետև անձնական դերանուններն էլ սրանց հետ դրվում են ենթադրյալ սեռական հոլովով (ինչպես հենց նոր տեսանք փակաղծում): Եվ ահա դասազրուքում նշված ձևով կապվող բառի հոլովական կիրառությունների բացատրության ժամանակ գործնականում հնարավոր է, որ ստեղծվի հետևյալ ոչ այնքան հաճելի տեսարանը՝ կապված գույգ հոլովների արհեստական տարբերակման հետ:

Բերելով մոտավորապես այսպիսի մի նախադասություն՝ «Գրքերի կապուցները դարսված են սայլի վրա», դիցուք, դասատուն բացատրում է, թե սայլի վրա կապակցության մեջ սայլի բառը տրական հոլով է, ապա նկատել է տալիս, որ եթե հանկարծ, ասենք՝ «Սայլը շուռ գա և գրքերը թափվեն սայլի շուրջը», սայլի առջև կամ սայլի տակ», այս դեպքում արդեն սայլի բառաձևը կփոխվի սեռականի:

Չհասկանալով և ի վիճակի էլ չլինելով ըմբռնել, թե ինչ կատարվեց այստեղ, աշակերտները տարակուսանքով կհարցնեն, թե ինչու նույն գրքերը եթե սայլի վրա լինեն, սայլի-ն պետք է լինի տրական, իսկ եթե հանկարծ թափվեն սայլի տակ, կամ սայլի շուրջը, սայլի-ն կփոխվի սեռականի, թեև ձևով նույնն է: Եվ ուսուցիչը չի կարող սայլը տեղից շարժել, երբ տակ-ը պահանջում է սեռական հոլովով խնդիր, իսկ վրա-ն՝ տրական (ինչպես ընդունված է ըստ նորմատիվ քերականության, ըստ դասագրքերի):

Իհարկե, ուսուցիչը կարող է նաև այսպիսի բացատրություն տալ՝ թե վրա, մոտ և նման կապերի հետ անձնական դերանունների 1-ին և 2-րդ դեմքերը դրվում են տրականով (ինձ վրա, ինձ մոտ), իսկ տակ, մեջ, շուրջը և նման կապերի հետ նույն դերանունները առնում են սեռական հոլով (իմ տակ, քո շուրջը, մեր մեջ և այլն), ուստի և համաբաժնությամբ այս օրենքը տարածվում է նաև գոյականների վրա, որով սայլի վրա լինելու դեպքում սայլի-ն կհամարվի տրական, իսկ սայլի տակ կամ մեջ լինելու դեպքում՝ սայլի-ն սեռական է:

Սակայն այս բացատրությունն էլ չի կարող համոզել աշակերտներին, որովհետև նրանց գիտակցության մեջ սայլի վրա և սայլի տակ կապակցությունների միջև ոչ մի իրական ու տրամաբանական և մանավանդ լեզվական-ձևական տարբերություն չկա, որովհետև, ինչպես իրավացիորեն նկատում է դոկտոր Ա. Մարգարյանը, սայլի բառը մի տեսակ հատկացուցիչ է վրա, տակ, շուրջը և նման տարածական հարաբերություն արտահայտող կապերի համար²⁶, թեև քերականորեն կապի խնդիրները նույնը լինելով, հոլովները տարբեր գիտնականների կարծիքով տարբեր են:

Կապերի առնչությամբ տարակարծություն է առաջացել նաև տրական ու տրականաձև հայցական հոլովների վերաբերյալ: Օրինակ, Ս. Աբրահամյանի կարծիքով՝ առանց կապը եթե դրվի I և II դեմքերի անձնական դերանունների վրա (առանց ինձ, առանց քեզ), ապա ինձ և քեզ բառաձևերը տրական կլինեն²⁷, իսկ ըստ Վ. Առաքելյանի այս կապակցություններում «հնարավոր է, որ

²⁶ Հմմտ. Ա. Մարգարյան, նշվ. աշխ., էջ 50:

²⁷ Հմմտ. Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 352:

ֆեզ, ձեզ, մեզ, ինձ, նրան և այլն ոչ րե տրական հոլովով լինեն, այլ հայցական, որովհետև աշխարհարարում առանց կապը բնականորեն առնում է նաև հայցականով խնդիր» (առանց այդ, առանց այն և այլն)²⁸։

Այս բոլոր անլուծելի հակասությունների իրական աղբյուրը վաղուց իրենց ձևերը կորցրած ու մեռած-ջնջված հոլովներին՝ սեռականին ու հայցականին արհեստականորեն հարություն տալն ու ժամանակակից հայերենի հոլովական հարացույցի մեջ մտցնելն է։

Նման տեսությունը հենվում է ավանդության վրա և դրեթե բացառում է պատմական ամեն մի պարզացում, ամեն մի ավանդախախտություն (պրոֆ. Գ. Սևակի դիպուկ արտահայտությամբ), տվյալ ղեկավարում չի ընդունում հայերենի հոլովների տեղաշարժերի հնարավորությունը, քանակական ու որակական փոփոխությունները։

Արժե այստեղ հիշատակել 7 հոլով պաշտպանող հեղինակավոր լեզվաբաններից մեկի կարծիքը խնդրո առարկա հարցի մասին։

«Այսպիսով,— գրում է պրոֆ. Ար. Ղարիբյանը,— մեր հայոց լեզուն չորս հազար տարի, ինչ կերպարան էլ որ ստացել է, պահպանել է սեռական և հայցական հոլովական օրինաչափություններ մերթ ուժեղ, մերթ ավելի թույլ արտահայտված...»²⁹։

(Փակագծերի մեջ նկատենք, որ թեև զործածում է քույլ արտահայտությունը, բայց դա այսօրվա հոլովներին չի վերաբերում. վերը տեսանք, թե ինչպես նա ընդգծում էր, որ սեռականի և տրականի առանձնացման համար «հոգն ընդունելն ու շրնդունելը իսկությամբ շատ ուժեղ տարբերիչ հատկանիշ է»³⁰։ Այն իրոք հոգն է ուժեղը, ապա թող թույլ տրվի հարցնել՝ իսկ ե՞րբ են սեռականն ու տրականը ունեցել դրանից ամբողջ քույլ արտահայտված «տարբերիչ հատկանիշ»)։

Ուրեմն ի՞նչ է ստացվում. եթե հայերենը չորս հազար տարի անխախտ պահպանել է 7 հոլովները, մի՞թե հիմք կա կասկածելու, որ հետագա չորս հազար տարում էլ չի պահպանի նույնը՝ իր զարգացման բնագավառի և ուղուց անկախ, կամ ինչպես արգո հեղինակը կասեր՝ «ինչ կերպարան էլ որ ստանա»։

Սա լուրջ ցանկություն է, իհարկե, իրականությունը բոլորովին ուրիշ է։

Իրականությունն այն է, որ Բերականուրյան մեջ չկան հավերժական կարգեր. հոլովներն էլ, նրանց քիվն էլ մշտական, պարտադիր ու անփոփոխ չեն լեզուների համար։ Դրանք պատմական բնույթ ունեն. լեզվից լեզու, ինչպես և նույն լեզվի տարբեր փուլերում փոխվում են նրանց թիվը, կառուցվածքային հատկանիշները և կիրառության ոլորտները։ Կան հոլովներ, որոնք առկա են մի լեզվում, բայց բացակայում են այլ լեզվում։

Այսպես, հունգարերենը ունի 21 հոլով, ֆիններենը՝ 16, էստոներենը՝ 14, իսկ անգլերենը՝ միայն 2։ Հին պարսկերենում հոլովական վերջավորությունները արդեն մաշվել էին, և դրանց իմաստը արտահայտվում էր նախադրություններով ու ետադրություններով. միջին պարսկերենում՝ պահլավերենում այլևս չկար ոչ մի հոլով։ Ուշ շրջանում իրրև սեռականի ցուցիչ սկսեց զործածվել

²⁸ Հմմտ. Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջ 20 (ընդգծումը մերն է — Ա. Պ.)։

²⁹ Ա. Ղարիբյան, նշվ. աշխ., էջ 92 (ընդգծումը մերն է — Ա. Պ.)։

³⁰ Նույն տեղում, էջ 90 (ընդգծումը մերն է — Ա. Պ.)։

«իզաֆեբր» («էղաֆե» — «հավելադիր»), որը և անցավ նոր պարսկերենին: Այստեղ, այսպիսով, վերականգնվեց նախկին մեռած հոլովական կարգը, քանի որ սեռականի ստեղծումով հոլովի արժեք ստացավ և բառի ուղիղ ձևը՝ ուղղական³¹:

Բառի ուղիղ ձևը ընդհանրական հոլով է համարվում, որովհետև նրանով արտահայտվում են բոլոր մյուս հոլովների իմաստները՝ օժանդակ բառերի՝ նախադրությունների կամ ետադրությունների կամ այլ ածանցիկ միջոցների օգնությամբ:

Օրինակ՝ նոր պարսկ. բառի բառի ուղիղ ձևն է **شهر**.

քաղաքից — **از شهر**, քաղաքով — **باز شهر**,

քաղաքում — **در شهر**, հայց. քաղաքը — **شهر را** և այլն, որտեղ **در-از-باز**

ձևույթները բոլորը նախադրություններ են (այն ետադրություն է), որոնք աւելանալով բառի ուղիղ ձևին, արտահայտում են գոյականների շարահյուսական տարբեր հարաբերություններ: Այդպես է և անգլերենում, ֆրանսերենում և այլն:

Պատահում է, որ նույն լեզվի դարդացման միևնույն փուլում տարբեր խմբի բառեր պահպանում են տարբեր քանակությամբ հոլովներ: Օրինակ՝ մեր սրևելյան բարբառներում ու աշխարհաբարում ձևավորվել է մի նոր՝ ներգոյական հոլով ում՝ վերջավորությամբ, բայց այդ հոլովը չունեն անձի հատուկ և հասարակ գոյականները, «ա» և «ո» նեբքին և «ան» արտաքին հոլովման բառերի մեծ մասը, քանի որ չունենք «տնում», «ուտումում», «մաղղում», «եղբուրում» և նման ձևեր: Դրանց փոխարեն հիշյալ բառերի ներգոյականի իմաստը դրսևորվում է տրական հոլովով և մեջ ետադրությամբ — մաղղու մեջ և այլն³²:

31 Հասկանալի է, որ հոլով չի կարող լինել առանց հակադրության. որտեղ չկա ձևերի հակադրություն, չկա և հոլով: Ուրեմն հոլովների նվազագույն թիվը երկուսն է, մեկ՝ բառի ուղիղ ձևը՝ դրս վերջավորությամբ չի բացառում ուղղականի համար համապատասխան վերջավորության առկայությունը. օրինակ՝ հին հայերենի հոգնակին, այլև լատիներենը, բայց դա չի փոխում հարցի էությունը, այս դեպքում էլ թեքույթը (թեքությունը) կամ հերթագայությունը (հերթագայությունները) հակադրվում են ուղղականի ձևույթավոր վերջավորությանը — առաջին հոլով՝ ուղղական, և մեկ՝ սրան հակադրվող ձևը որևէ թեքույթով (լինի վերջավորություն, թե հերթագայություն)՝ երկրորդ հոլով:

32 Թեև որոշ քերականներ հակամետ են կարծելու, թե մաղղու մեջ, սրա մեջ, ձյան մեջ և նման ձևեր նույնպես ներգոյական են. տես, օրինակ, պրոֆ. Ա. Հարիրյանի «Հայոց լեզվի դասագիրք», Երևան, 1954, և այլ բազմաթիվ հրատարակություններ, հոլովների հարացույցները: Նույն կարծիքը պաշտպանում է նաև պրոֆ. է. Աղայանը իր «Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը» գրքում (Երևան, 1967, էջ 300 և հջ.): Այս դրույթը մեզ համար ընդունելի լինել չի կարող: Հայերենը այսօր կապերով հոլովներ չունի. չնայած որ զրաբարում կային նախորդ ձևեր: Դա խորթ է արդի հայերենի լեզվական կառուցվածքին և կարող է դիտվել իրրև օտարաբանություն: Միևնույն հաջողությամբ մեկ ուրիշը կարող է պնդել, թե ասենք՝ «մայրը իր երեխաների հետ եկավ» նախադասության մեջ երեխաների հետ գործիական է, քանզի իմաստով և կիրառությամբ նույնական է երեխաներով ձևի հետ: Եթե իրոք զբի մեջ հոլովաձև է՝ ներգոյական, զբի տակ-ը ինչո՞վ է պակաս նրանից, թող սա էլ լինի ներգոյական. զբի վրա-ն էլ՝ վերջոյական (թեկուզ և ներգոյական կամ գոնե առական) և այլն:

Բայց սա բառախաղ է, ուրիշ ոչինչ:

Ուշադրության արժանի է այն հանգամանքը, որ մեջ բաղադրիչը կարող է միանալ նախորդ բաղադրիչին և կազմել իսկական բարդություններ, ինչպես մաղղամեջ, զյուղամեջ, նաև առանց հոդակապի՝ կալմեջ և այլն, բայց այստեղ էլ նա ներգոյականի հոլովական իմաստ չունի, մի բան, որ վկայում է նրա՝ դեռևս հոլովական ձևույթի վերածված լինելու մասին: Դրանք սովորական բարդություններ են:

Այսպիսով, հայերենում որոշ խմբի բառեր ունեն միայն 4 հոլով (եթե սեռականն ու հայցականն էլ ներառենք՝ 6)։ Սրան ավելացնենք նաև այն, որ որոշ բառեր ոչ միայն ներգոյական չունեն, այլև ուղղական, այսինքն բառի ուղիղ ձևը. այդպիսիք են փոխադարձ դերանունները՝ միմյանց, իրար, մեկմեկու (մեկմեկի), որոնց ուղղականի հին ձևերը՝ միմեանք, իրեարք մաշվել են և աշխարհաբարում դուրս ընկել։ Եվ քանի որ ներգոյական ևս չունեն, ուստի սրանց համար մնում է 3 հոլով (սեռականն ու հայցականը ներառյալ՝ 5)։

Հետաքրքիր իրողություն են ներկայացնում որոշ ցուցական դերանուններ՝ այստեղ, այդտեղ, այնտեղ և հարցական-հարաբերական դերանուն որտեղ-ը, որոնք իրենց հատուկ մակբայական իմաստի շնորհիվ զրեթե զուրկ են ուղղական հոլովի կիրառություններից (ենթակա, ստորոգելիական վերադիր և այլն)։ Ուրեմն պետք է կարծել, թե նրանք չունեն ուղղական (և ներգոյական), բայց ունեն մյուս թեք հոլովները՝ այստեղի-այստեղից-այստեղով, և հայցական՝ այստեղ³³։ Ուրեմն ուղիղ ձևը ուղղական չէ, բայց հայցական է։

Պարզվում է, որ հայերեն որոշ հոլովվող բառեր ոչ միայն 7, այլև 5 ձև էլ չունեն, ուստի և խոսք լինել չի կարող այս տիպի բառերի համար 7 հոլովի ընդունման մասին (ինչպես պակասավոր բայերը եղանակա-ժամանակային կարգի նկատմամբ)։

Որոշ լեզուներում հոլովների թիվը աճում կամ նվազում է գոյականների հոգնակի թվում. օր. լատիներենում գոյականների եղակին պահում է 6, երբեմն 5, իսկ հոգնակին 4, երբեմն 3 հոլով։ Այս օրինաչափությունը մասամբ առկա է նաև հայերենում։ Օրինակ՝ տնում ձևը չկա, բայց տներում ձևը կա։

Երբ ասում ենք, թե հայերենի այսինչ խմբի բառերը չունեն ներգոյական հոլով կամ ուսերենի բոլոր բառերը չունեն բացառական հոլով, քաջ գիտակցում ենք, որ հայերենում բոլոր բառերը կարող են ունենալ ներգոյականի, իսկ ուսերենում, անգլերենում կամ պարսկերենում (և ընդհանրապես ձևաբանական լեզուներում, որոնք կորցրել են համապատասխան հոլովները)՝ բացառականի իմաստ, որը հատուկ հոլովիչների բացակայության պատճառով կարող է արտահայտվել օժանդակ բառերի օգնությամբ կամ այլ միջոցներով (օր. ուս. мой брат приехал из Москвы, պրսկ. از مسکو آمد. անգլ. My brother came from Moscow և այլն)։

Եվ դա ինքնին հասկանալի է, քանի որ այստեղ նկատի է առնվում հոլովների տարբերակման միայն և միայն ձևաբանական հատկանիշը՝ հստակ հո-

³³ Որտեղ է գալիս — Այստեղս է գալիս և նման տիպի կիրառություններում որտեղ-այստեղս ենթակա են դարձել շնորհիվ հոդի, առանց որի նրանք տեղի պարագա են. հմմտ. Այստեղ գալիս է — ի՞նչը — ինչ-որ բան, ուր այստեղ-ը չէ արդեն ենթական, այլ ինչ-որ բան-ը։ Այս մասին տե՛ս նաև Ա. Մարգարյանի, Մ. Ասատրյանի, Դ. Ջրաղացպանյանի «Հայոց լեզուս բուհական դասագիրքը» ուսական բաժինների համար (Երևան, 1964, էջ 97), որտեղ հեղինակները հիշյալ դերանվան համար նշում են միայն 3 հոլով՝ սեռ., բաց., զործ.։ Բացառում են ուղղական, հայցական, արական և ներգոյական հոլովները։ Սակայն, չգիտես ի՞նչ տրամաբանություն, բառի ուղիղ ձևը տեղի պարագայի պաշտոնով չեն համարում զոհն հայցական, այսինքն ինչո՞ւ «Նա հեռացավ այստեղից», «Նա անցավ այստեղով» նախադասություններում ընդգծված տեղի պարագաները հոլովաձևեր են, իսկ «Նա եկավ այստեղ» նախադասության մեջ նույն դերանուն-տեղի պարագան հոլովաձև՝ հայց. հոլով չէ (հեղինակները այստեղ պաշտպանում են 7 հոլով. հետադադում Մ. Ասատրյանը հրաժարվեց այս տեսությունից)։ Ստացվում է, որ եթե թեք է, հոլովաձև է, ուղղականաձև է՝ հոլով չէ։

լովի լի առկայությունը, այլ ոչ թե հոլովական իմաստը կամ, որ նույնն է՝ նախադասության անդամների շարահյուսական հարաբերությունները, որոնք համապատասխան հոլով շունեցող լեզուներում գրանորվում են յուրովի:

Առաջնորդվելով 7 հոլովի տեսությամբ և առաջնություն տալով իմաստային գործոնին, անտեսելով ձևական հատկանիշները, լեզուների զարգացման ընթացքում իրական ընթացքը, ժամանակակից հնդեվրոպական շատ ու շատ լեզուներում կարելի է «վերականգնել» վաղուց մաշված ու ջնջված հոլովները, որովհետև թեև վերափոխությունը կամ մասնիկավորումը ջնջվել է, բայց առարկայական հարաբերությունները (բառերի շարահյուսական հարաբերությունները) հո չէին կարող ջնջվել: Ասենք՝ անգլերենում պահպանվել է թեք հոլովները միայն սեռականը, բայց կարող ենք պնդել, թե այստեղ կա միայն հատկացի-հատկացյալի հարաբերություն, և բացակայում են սեքսուալի և ուղիղ խնդրի, անուղղակի խնդիրների, պարագաների բազմազան հարաբերությունները, նույնը և ֆրանսերենում, նոր պարսկերենում և այլ լեզուներում:

Օրինակ անգլ. „Please, give me your book, I want to read it“ տիպի նախադասություններում բացորոշ առկա է ուղիղ խնդրի (ներգործողի — book, it) և ենթակայի (ներգործողի — I) հարաբերությունը. առաջնորդվելով հայերենում ընդունված սկզբունքով ու տրամաբանությամբ, հաջողությամբ կարելի է «անցկացնել» անգլերենում հայցական և այլ հոլովների գոյություն տեսությունը, բանի որ սրան ևս կարելի է հարմարեցնել հոլովի վերաբերյալ՝ «ձևի և իմաստի միասնության» գրույթը. չէ՞ր բառերի դասավորությունը, որով տվյալ դեպքում արտահայտվում է ուղիղ խնդիրը, նույնպես քերականական-ձևական հատկանիշ է, չնայած որ հայցականն ու ուղղականը նույն ձևն ունեն՝ բառի ուղիղ ձևը, ինչպես մասամբ հայերենում: Այսպես և այլ լեզուներում կարող ենք դնել նրանցում շեղած ցանկացած հոլովը, որի այսինչ լեզվում արտահայտած շարահյուսական հարաբերությունը մեկ ուրիշ լեզվում գրանորվում է տվյալ լեզվին հատուկ որևէ եղանակով՝ բառերի դասավորությամբ, նախդիրներով ու մասնիկներով, հնչերանգով կամ օժանդակ այլ միջոցներով: Եվ ոչ միայն այդ. նույն հաջողությամբ կարելի է մի լեզվի քերականական և այլ կարգեր հարմարեցնել մի այլ լեզվի, կամ նույն լեզվի հին-մեռած կարգերը վերականգնեցնել նրա զարգացման նոր փուլում, ինչպես վարվում են մեզանում:

Հիմք ունենալով իմաստային գործոնը և շրջանցելով հատուկ հոլովական ձևի առկայության անհրաժեշտությունը, երբեք չի կարելի ճանաչել լեզվի հոլովական պատկերը համաժամանակյա (սինխրոնիկ) տեսանկյունով, որովհետև չի կարելի որոշել, թե լեզվի զարգացման այսինչ եղակի փուլում բառի այսինչ հոլովական ձևի մեջ շարահյուսական ո՞ր իմաստը կամ հարաբերությունն է առաջնային: Դիցուք, բառի ուղիղ ձևը արդի հայերենում. սուս մեջ բայի կրող խնդրի մի տեսակի՝ իրի առումով կրող խնդրի՞, թե՞ տասնյակ պարագաների կիրառությունն է առաջնային, որով հայցական հոլովը սահմանելիս պետք է հենվել այս պարագաների՞, թե՞ ուղիղ խնդրի այսպես ասած՝ առաջին խմբի՝ իրի առումով ուղիղ խնդրի իմաստային առանձնահատկությունների կամ շարահյուսական կիրառությունների վրա (ուղիղ խնդրի երկրորդ խումբը գրվում է տրականաձև կոչված հայցականով):

Հիշյալ հոլովի սահմանման այս երկու մոտեցումներն էլ սխալ կլինեն, որովհետև սխալ է հարցի նման գրվածքը:

Հետաքրքիր է այս մասին մեծավաստակ հայագետ Աճառյանի դիտողությունը. հոլովների անունները,— գրում է նա,— «...պայմանական բառեր են, որոնք ընդհանուրի կողմից ընդունված են, և ոչ ոք այլևս արժեք չի տալիս նրանց ներքին նշանակությանը, և բոլորն էլ պահում են միմիայն ձևական հարմարության համար: Ո՞վ է հայցական բառը գործածելիս մտածում հայցելու մասին, կամ սեռական ասելիս՝ ինչ-որ սեռի մասին»³⁴:

Եթե հայցական անվան տակ այլևս չենք հասկանում հայց-ական իմաստը, այսինքն միայն կրող խնդրի շարահյուսական հարաբերությունը, ապա հիմքից զուրկ է հայցականի համար կրկնաձևությունը ձևաբանական հատկանիշ համարելու գրույթը, քանի որ նախ՝ հայցականի տասնյակ գործառնություններից միայն մեկը կարող է ունենալ կրկնակի ձևավորում, երկրորդ՝ այստեղ դարձյալ հոլովը, այսինքն ձևաբանական կարգը թողած՝ պիտի որոշենք բառի պաշտոնը նախադասության մեջ, անտեսելով ձևաբանության և շարահյուսության մակարդակները:

Գալով տրականին, պետք է նկատել, որ սրա համար ևս նշում են բաղմաթիվ, հայցականից էլ ավելի շատ իմաստներ ու կիրառություններ: Չհաշված տրականով գրված ուղիղ խնդիրը՝ տրականաձև հայցականը, Վ. Առաքելյանի մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ, տրականը կարող է ունենալ մոտ 27 այլ կիրառություն իբրև անուղղակի խնդիր կամ պարագա. ըստ որում հիշյալ հոլովով գրվող բառերը շատ անգամ իմաստով այնքան հեռու են իրարից, որքան հեռու չեն երբեմն տարբեր ձևերով, այսինքն տարբեր հոլովներով գրված, բայց միևնույն շարահյուսական պաշտոն կատարող բառերը: Եվ իմաստաբանական սկզբունքից ելնելով, հետևողական լինելու դեպքում, տրականի այդ 27 կիրառություններից յուրաքանչյուրին, կամ ըստ իմաստային աղերսի խումբավորելով դրանք, ամեն մի խմբին մի-մի հոլով պիտի հատկացնեինք, որով և «կբևեռնաթափվին» հոլովների կիրառությունները, մանավանդ որ նա՛և բեռնարսիման հակումն է կաշկանդում որոշ հեղինակների՝ հրաժարվելու նույնաձև հոլովներից:

Բայց ոչ ոք այսպես չի վարվում և չի էլ կարող վարվել, այլապես բառի միևնույն ձևով արտահայտվող ամեն մի առանձին կիրառության համար կունենայինք մեկ հոլով, և հետևանքը կլիներ անթիվ-անսահման հոլովների առկայություն միևնույն բառաձևի մեջ:

Եվ արդյոք այս պատկերը շա՛տ բանով է տարբերվում աշխարհաբարի այսօր տիրապետող հոլովական տեսությունից, որի համաձայն միևնույն բառաձևը կարող է երկու կամ նույնիսկ երեք հոլով համարվել:

Բառերն իրենց միևնույն ձևով կարող են ունենալ տարբեր իմաստներ ու գործառնություններ, և դրան հակառակ քերականական տարբեր ձևեր կարող են ունենալ բացարձակապես միևնույն իմաստը և մի դեպքում համարվում են միևնույն հոլովը, մի այլ դեպքում՝ տարբեր հոլովներ: Այսպես են տեղի պարագան տրականով, ուղղականաձև հայցականով և ներդոյականով և այլն, ներգործման խնդիրը տրականով, բացառականով, գործիականով: Ահա առև՝ վել ցայտուն մի օրինակ. «Այսօր կեսօրին քնել էի, ուստի գիշերը չկարողացա քնել»: Բացարձակապես ոչ մի իմաստային կամ շարահյուսական տարբերություն չկա կեսօրին և գիշերը բառաձևերի միջև, երկուսն էլ ժամանակի պարա-

34 Հ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հատ. 3, էջ 392—393:

դաներ են և նշում են միևնույն դործողության (ֆեն) տարբեր ժամանակները, բայց քանի որ ձևերը տարբեր են, համարվում են տարբեր հոլովներ՝ մեկը տրական, մյուսը՝ հայցական:

Հայտնի է, որ բառի ուղիղ ձևը արդի հայերենում ունի յուրահատուկ կիրառություն ներգոյականի իմաստով: Արևմտահայերենում ներգոյականի բացակայության պատճառով նրա իմաստը առհասարակ արտահայտվում է բառի ուղիղ ձևով, կամ սեռականի ու մեջ կապի միջոցով. օր. «կրնակի նրեան, կսորվի Մոսկվա», այստեղ չկան նրեանում, Մոսկվայում ձևերը: Նույն երևույթը մասամբ կարելի է նկատել նաև արևելյան աշխարհաբարում, ուր նույնպես տարածված է, մասնավոր ժողովրդական առտնին խոսակցական լեզվում, բառի ուղիղ ձևը ներգոյականի իմաստով կիրառելը, ինչպես, ասենք՝ առածներից «Ու տուն չի շինել, գիտե սյունը մեջն է բուսել», Նար-Դոսից՝ «Հայրս ասաց, որ իմ և բո միջև անանց անդունդ կա: Մենք վերեն ենք, դու ներքին: Էլ մի գա», Աբեղյանից՝ «Այդ գիրքը Թիֆլիս է տպված», «Կաթողիկոսը նստում է էջմիածին»³⁵, ուր ընդգծված բառերը՝ վերեն, ներքին, մեջը, Թիֆլիս, էջմիածին բացառապես գործածված են վերևում, ներքևում, Թիֆլիսում իմաստով, բայց ներգոյական չեն, քանզի նրա ձևը չունեն (ու՜մ վերջավորություն):

Կան և այլ դեպքեր, երբ բառի ուղիղ ձևը միայն ներգոյականի իմաստ ունի, թեև երբեք չի կարող փոխարինվել ներգոյական հոլովով՝ ու՜մ ձևությամբ. դրանք ժամանակի գոյականներն են՝ անգամ բառի և որևէ բացարձակ թվականի հետ կիրառվելիս. օր.՝ ժողովրդական՝ «Ծառերը ծաղկում են տաբին մեկ անգամ», այլև «սսիսո չինգ անգամ», «շաբաթը երկու անգամ» և այլն, որտեղ ընդգծված բառերը ունեն ամսում երկու անգամ, տաբում, շաբաթվա մեջ իմաստը, հնարավոր է և անգամ բառի գեղձամբ. օր. «Բոսպեն մեկ դուռը բացում են»: Այսպիսի կիրառությունները առաջինը Աբեղյանն է նկատել և անվանել ներգոյական-հայցական³⁶: Բայց այս ձևերը (ամսը, տաբին...) ոչ ոք չի համարում ներգոյական, որովհետև այստեղ չկա ներգոյականի ու՜մ ձևությամբ:

Այնինչ ուղղականաձև և տրականաձև հայցական-ուղիղ խնդիրները («տեսա մի աղջիկ» և «տեսա աղջկան», սակայն, տարբեր ձևեր ունենալով, տարբեր հոլով չեն համարվում, այլ միևնույն հոլովը՝ հայցական: Ինչո՞ւ է այսպես:

Հոլովների դասդասման սկզբունքը պետք է լինի մեկ՝ միասնական և հետևողական, առանց զիջումների ու վերապահումների: Ելակետ պետք է ընդունել կա՛մ իմաստը և տարբերակել հոլովները իմաստով ու գործառնությամբ, կա՛մ միայն ձևը, և հոլովները ճանաչել ըստ բառի փոփոխվող ձևերի:

Եվ քանի որ դասդասել հոլովները ըստ իմաստի, կամ մեկ դեպքում ըստ իմաստի, մեկ այլ դեպքում ըստ ձևի՝ նշանակում է չունենալ ոչ մի սկզբունք կամ խախտել բոլոր սկզբունքները և դրանով իսկ հոլովական համակարգի դոները լայնորեն բանալ ամեն տեսակ հակասությունների ու տարակարծությունների առաջ, որոնցից մի քանիսը նշվեցին վերը, ուստի միակ ճշմարիտ, ստուգված և պատմականորեն արդարացված գիտական սկզբունքը է՝ բառերի հոլովական տարբերակումը ըստ ձևի, մի սկզբունք, որ ընդունվել և հաջողությամբ կիրառվում է աշխարհի շատ լեզուներում:

³⁵ Հմմտ. Մ. Արևելյան, Հայոց լեզվի տեսություն, էջ 418:

³⁶ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 419:

Այս տեսանկյունով մոտենալով հարցին, կասկած չի կարող լինել, որ հայերենում բառերը ունեն միայն 5 ձև՝ հոլով՝ ուղղական, տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական: Կան և որոշ խմբի գոյականներ ու դերանուններ, որոնք ունեն շորս հոլով (առանց ներգոյականի), որոշ խմբի բառեր՝ երեք հոլով (առանց ուղղականի և ներգոյականի՝ փոխադարձ դերանունները):

Բոլոր սեռականի գոյությունն ապացույց շատերը վկայակոչում են նաև իմ, քո, իր (յուր), մեր, ձեր ձևերը, որոնք մտցնում են անձնական դերանունների հարացույցի մեջ: Մինչդեռ սրանք իրականում ոչ թե անձնական դերանուններ են՝ սեռականով զրկած, այլ ստացական դերանուններ, որոնք հին հայերենում համաձայնում էին լրացչալի հետ:

Առարկելով դրանք անձնական դերանունների հարացույցից հանելու առաջարկության դեմ, պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը և Ա. Մարգարյանը գրում են. «Եթե իմ, քո և այլն ձևերը իրոք «դուրս են մնում անձնական դերանունների հոլովման համակարգից», հապա ինչո՞ւ այդ դեպքում սեռականի իրավունքը «խլած» տրականի ձևերը (ինձ, քեզ, մեզ և այլն) չեն գործածվում գոյականների հետ կամ գոյականների պես տարբեր հոլովաձևերի հետ կապմամբ հատկացուցչի և հատկացչալի կապակցություններ. «ասում ենք»... քո գիրք, քո գրքի, քո գրքին... բայց ոչ՝ քեզ գիրք, քեզ գրքի» և այլն³⁷:

Սրան կպատասխանենք մի շատ հայտնի հայագետի դրույթով. ըստ նրա անձնական դերանուն հատկացուցիչը ոչ այլ ինչ է, բայց եթե ստացական ածական: Ժամանակակից հայերենում, նկատում է նա, իմ, քո, մեր, ձեր ստացականները կարող են լինել թե ածական, թե դերանուն: Ածական են, երբ պատկանում են հաջորդ գոյականին... և միշտ էլ մնում անփոփոխ, «ինչ թվով ու հոլովով էլ լինի գոյականը... օրինակ՝ (ուշադրություն դարձրեք՝ պատահականության խաղով օրինակներն էլ նույնն են — Ա. Պ.) քո գիրք, քո գրքի, քո գրքին...»: «Ստացականը դերանուն է (այսինքն ստացական դերանուն և ոչ թե անձնական — Ա. Պ.), — շարունակում է նույն հեղինակը, — եթե գործածված է բայի հետ կամ առանձին. այս դեպքում անպատճառ ստանում է որոշիչ հոդ (ս կամ ու): Այսպես՝ իմք, քոք, մերք, ձերք» և այլն³⁸:

Սրան կարելի է ավելացնել հետևյալը: Հայտնի է, որ ռուսերենում կա անձնական դերանուն, որը և ունի սեռական հոլով: Օր. ուղ. я, սեռ. меня, ուղ. ты, սեռ. тебя: Արդյոք հարգելի հեղինակները մտածե՞լ են այն մասին, որ ռուսերենում книга Арама — книгу Арама — в книге Арама և այլ կապակցություններում գոյական հատկացուցիչը (несогласованное определение), արդարև զրկում է սեռականով, քանի որ այստեղ կա սեռական, իսկ եթե հատկացուցիչը փոխենք անձնական դերանվան եզակի 1-ին կամ 2-րդ դեմքով, ապա այն ոչ սեռականով կարող է զրկվել, ոչ տրականով և ոչ էլ որևէ այլ հոլովով, թեև անձն. դերանվան այդ երկու դեմքերը, ինչպես և մյուսները, ևս ունեն բոլոր հոլովները, այդ թվում սեռական. օրինակ 1-ին դեմքի դերանունն է я, բայց նրա սեռականով չի ստացվի меня книга, այլ моя книга, այդպես և твоя книга, ուր моя, твоя ձևերը ստացական դերանուն — հատկացուցիչ են, որ փոխարինում են անձնական դերանվան համապատասխան կիրառությանը

37 Ա. Ղարիբյան, Ա. Մարգարյան, Բնագեմ կամայականությունների, «Սովետական դպրոց», 1966, № 10:

38 Հ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հատ. 2, էջ 338—341:

և իրրև ածական համաձայնվում են գոյականին, ինչպես հին հայերենում (Բոյր իմ, Բեռ իմոյ և այլն)։

Ուրեմն արդի հայերենում հատկացուցիչ պիտի դառնա ոչ թե անձնական գերանվան «սեռականի պաշտոնը խլած տրականը», այլ ստացական գերանունը կամ Աճառչանի և Արեղյանի խոսքով ասած՝ ստացական ածականը, որոնք միևնույն բանն են, քանի որ ծագում են նույն ձևից։

Այսպիսով, անձնական գերանունները ևս չեն օգնում ժամանակակից հայերենում սեռական հոլովի գոյությունը ապացուցելուն։ Իմ, Բո, մեր և այլ ձևվերը ոչ թե անձնական գերանվան սեռականներ են, այլ ստացական գերանուններ (կամ ստացական ածականներ)։

Վերջերս լույս տեսավ՝ մեղանում կառուցվածքային լեզվաբանության ներկայացուցիչ, պրոֆ. Գ. Ջահուկյանի «Ժամանակակից հայերենի հոլովման համակարգը» մենագրությունը (Երևան, 1967), որի մեջ հեղինակը կառուցվածքա-հարաբերակցային մանրակրկիտ քննությամբ հանգում է այն անխախտ համոզման, որ «Ժամանակակից հայերենում կա 5 հոլով՝ ուղղական (բացարձակ), տրական (հատկացական), բացառական (անջատական), գործիական (ուղեկցային) և ներգոյական (պարունական)»։ «Կոչականը», «հայցականը» և «սեռականը» անկախ հոլովներ (անփոփոխականեր) չեն, այլ առաջին երկու հոլովների (անփոփոխակաների) դիւբային տարբերակները (փոփոխակաները)»³⁹։

Ի դեպ, հոլովների մասին այն եզրահանգումները, որոնց այժմ զայիս են լեզվաբանական վերլուծական նորագույն եղանակներով դիմված ժամանակակից մասնագետները և ընդհանրապես քերականների ղզայի մասը, հայագիտության համար նորություն չեն։ Ինչպես նշվեց վերը, դեռևս մեր դարի ըսկրդրներին, շուրջ 6 տասնամյակ առաջ, Մ. Արեղյանը ստեղծեց արևելահայերենի հոլովման՝ ծայրեծայր փոխհամաձայնեցված, անբակտելի միասնություն կազմող ամբողջական, կուռ մի համակարգ, որը միանգամայն համապատասխանում էր ժամանակի (և արդի) գիտության պահանջներին և ճիշտ էր գրասերում մեր քերականության հիշյալ կարգի իրեղեն վիճակը։

Հետևաբար յոթ հոլովի մասին խոսելուց առաջ պետք է լուրջ քննության ենթարկել Մ. Արեղյանի հինգ հոլովի տեսությունը և գիտականորեն մեկ առ մեկ հերքել նրա բոլոր հիմքերն ու նշանաձողերը, և ոչ թե մերժել այն՝ լուկ հայտարարությամբ։

Եզրակացություն

1. Հոլովները պետք է տարբերակել ըստ ձևի և ոչ թե ըստ նշանակության կամ շարահյուսական կիրառության։

2. Արդի հայերենը ունի հինգ հոլով և ոչ ավելի (որոշ խմբի բառեր՝ չորս կամ երեք)։

3. Գպրոցական և բուհական դասագրքերում ու ձեռնարկներում արտացոլված 7 հոլովների տեսությունը արհեստականորեն հարմարեցված է հին հայերենի հարացույցին և հիշտ չի ներկայացնում նոր հայերենի հոլովական համակարգը. այդ տեսությունից հրաժարվելը վաղուց է դարձել օրակարգի հարց։

³⁹ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի հոլովման համակարգը, էջ 90 (ընդգծումը մերն է — Ս. Պ.)։

ИЗМЕНЕНИЯ В ПАДЕЖНОЙ ПАРАДИГМЕ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

А. А. ПАПОЯН

(Резюме)

Традиционная армянская грамматистика утверждает, что в новоармянском языке существует семь падежей, включая родительный и винительный. Тут падежи различаются не по падежным окончаниям (или внутренним изменением слов, подобно հայր'հոր, տոն/տան), а по значениям слов, имеющих данные формы. Внутреннее или падежное содержание данной формы слова, согласно этой теории, отождествляется с функционально-синтаксическим значением этого слова—члена предложения. Таким образом, падежи определяются не наличием различных форм слова, а в зависимости от того, какую функцию имеет оно в предложении, чем и смешиваются отдельные уровни—части грамматики.

В начале нынешнего века основоположник научной грамматики восточного ашхарабара проф. М. Абемян подробным анализом фактического материала доказал, что в современном армянском языке существует не более пяти падежей: именительный, дательный, исходный, творительный и местный. Функции же бывшего родительного падежа перешли к дательному, а винительного—к именительному и дательному падежам.

В 30-х годах эта теория была опровергнута без серьезного научного анализа и убедительных доказательств, и в школьных учебниках армянской грамматики насильственно были восстановлены родительный и винительный падежи, утратившие первоначальные членораздельные морфемы и значения в процессе развития языка.

В современном армянском языке родительный и винительный падежи по форме уже не различаются соответственно—первый от дательного, второй—либо от именительного, либо от дательного. Вследствие этого одна и та же форма падежа может обозначать и несогласованное определение (родительный падеж—աշակերտի), и косвенное дополнение приближения (дательный падеж—աշակերտի), и прямое дополнение (винительный падеж—աշակերտի).

Таким образом, имя существительное в новоармянском языке имеет всего лишь пять падежных форм, то есть пять падежей. Эта теория, полностью соответствующая реальной сущности языка, должна найти свое отражение и в учебниках—пособиях по нормативной грамматике.